

Михайло Максимович

СПОГАД ПРО ТАВРИДУ.

Лист до князя Петра Андрійовича В'яземського

Українське національне відродження XIX ст. в історіографії, як правило, обмежується діяльністю кількох інтелігентних груп у Наддніпрянській та Галицькій Україні. Лише останнім часом, насамперед завдяки працям О. Музичка¹, “повернено” в український історико-культурний процес південну Україну, натомість “український Крим” XIX ст. залишається малодослідженим і на належному рівні незаактуалізованим. Однак вже те, що саме наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Крим переживав подібні процеси з землями Гетьманської України зі становлення колоніального статусу в складі Російської імперії, зближує ці віково споріднені землі і в гуманітаристиці.

Одним з напрямків “українського тексту” Криму XIX ст. є кримські сюжети в житті й діяльності українських діячів культури, на сьогодні вже визнаних творців українського національного відродження, як, наприклад, Лесі Українки, І. Айвазовського та інших. Такий кримський сюжет присутній і в листі-спогаді про Тавриду творця української національної історіографії М. Максимовича (1804–1873 рр.), постать якого залишається ще недостатньо вивченою й висвітленою в українській гуманітаристиці².

Загалом М. Максимович відомий як перший ректор Київського університету, попри однорічний термін займання цієї посади. Що ж до наукової спадщини вченого, то, незважаючи на републікацію низки його праць з гуманітаристики в чотирьох збірниках³, що стосуються насамперед історії Середньовічної та Ранньомодерної України, вона залишається не

¹ Певним чином ці дослідження узагальнено у монографії: О. Музичко, *Південна вісь Соборності: націєтворчі процеси в Українському Причорномор'ї (кінець XIX – перша половина XX ст.)*, О. 2015.

² С.И. Пономарев, *Михаил Александрович Максимович*, Санкт-Петербург 1872; П.Г. Марков, *Жизнь и труды М.А. Максимовича*, К. 1997; Н.І. Бойко, *М.О. Максимович: “Не покину, – поки згину, – мою Україну...”* *Історіографічний нарис життя і творчості М.О. Максимовича*, Сміла 2001 та інші.

³ Див.: М.О. Максимович, *Києвъ явился градомъ великимъ...: Вибрані українознавчі твори*, Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису В.О. Замлинський; Приміт. І.Л. Бутича. Передне слово В.В. Скопенка, К. 1994; М. Максимович, *У пошуках омріяної України: Вибрані українознавчі твори*, Упор. і вст. ст. В. Короткого, К. 2003; М.О. Максимович, *Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*, Уклад., коротка біогр. та комент. П.Г. Маркова, К. 2004; М. Максимович, *Вибрані твори*, Упоряд. і вст. ст. В. Короткого, К. 2004.

достатньо дослідженою та, відповідно, залученою до українського соціо-гуманітарного дискурсу. При цьому важливим є доробок М. Максимовича і в сфері джерелознавства, наприклад, він був одним з організаторів Київської археографічної комісії, два томи праць якої вийшли за його редакцією (1845 і 1846 рр.).

У джерелознавчому плані унікальними є листи М. Максимовича, значна частина з яких була опублікована ще за життя вченого. Пізніше розпочали публікацію епістолярію Максимовича С. Пономарьов⁴ та В. Науменко⁵, а останнім часом їх корпусну публікацію (републікацію) здійснив В. Короткий⁶. Варто згадати, що жанр публічного приватного листування був особливо популярним у XIX ст. і саме це століття розкривається насамперед у листах.

Визначаючи джерелознавчу вартість епістолярію М. Максимовича, В. Короткий відмічав, що вони, будучи “сповнені духом епохи, яку він репрезентував і творцем якої певною мірою виступав, вони є важливим, а іноді і єдиним джерелом для дослідження не лише його біографії, а й багатьох процесів, що відбувалися в українському ... громадському та науковому житті XIX ст.”⁷, відтак, “все, що ми знаємо про вченого, особливо про михайлогорський період його життя, почерпнуто головним чином із листів – у них він ніби залишив нам свій автопортрет”⁸.

В. Короткий наголошував, що для Максимовича, обмеженого через хворобу в контактах із зовнішнім світом, листування було часто єдиним каналом комунікації з друзями, колегами, взагалі читачами⁹. Тут варто відмітити, що за висновками дослідників, саме Максимович став фундаментом жанру публічного спілкування у вигляді опублікованих листів, заміток, статей тощо, що були розраховані на певну суспільну реакцію¹⁰. Такими постають і спогади про Крим, де прослідковується не лише мемуарний аспект, а й внутрішній біль “михайлогорського самітника” через неможливість знову відвідати Тавриду.

Спогад про Тавриду безпосередньо адресовано Петру В’яземському (1792–1878), який саме в той час працював над дослідженням мемуарного

⁴ С.И. Пономарев, *Киевская старина и новизна*, Киевлянин 93 (1881).

⁵ В. Науменко, *Скорбная страничка из жизни М. А. Максимовича (По его черновым письмам к разным лицам)*, Киевская Старина 63 (октябрь–декабрь 1898) 273–307.

⁶ Михайло Максимович, *Листи*, упор. і вст. ст. В. Короткого, К. 2004.

⁷ В. Короткий, *Життєпис мовою листів*, [в:] Михайло Максимович, *Листи*, упор. і вст. ст. В. Короткого, К. 2004, с. 7.

⁸ *Ibid*, с. 9–10.

⁹ *Ibid*, с. 10.

¹⁰ *Ibid*, с. 16.

характеру про Росію кінця XVIII – першої половини XIX ст.¹¹ Познайомились два літератори ще 1825 р. Їхні стосунки розвивались нерівномірно. Більш активні на початку, згодом майже перервалились і лише в другій половині 1860-х років вони відновились, поштовхом до чого, на думку В. Короткого, став столітній ювілей М. Карамзіна, що відмічався 1866 р.¹² Максимович високо цінував В'яземського як літератора. Так, у листі до Г. Данилевського від 20 лютого 1856 р. він писав про В'яземського, що “він для нас вартує української весни”¹³.

Відтак, лист-спогад Максимовича про Тавриду суттєво доповнює опубліковані листи вченого до В'яземського¹⁴ і є ще однією сторінкою взаємодії двох літераторів, а з іншого, є цінним джерелом загалом з історії Криму середини XIX ст. та біографічним джерелом до життєпису Максимовича та іншого героя листа – владики Інокентія (Борисова).

На жаль, епістолярні, як і взагалі взаємовідносини Максимовича з Інокентієм (Борисовим) в історіографії залишаються майже не відомими. На сьогодні опубліковано лише один лист Максимовича до владики від 24.11.1849 р.¹⁵ Решта епістолярію була розпорошена, очевидно, ще самим Максимовичем, про що він сам писав Погодіну 16 січня 1868 р.¹⁶ Тому вже один з перших дослідників епістолярної спадщини вченого С. Пономарьов відмічав, що через таку щедрість роздачі власних листів Максимовичем у збереженій його епістолярній спадщині “ми не знаходимо жодного рядка преосв. Інокентія, Язикова, Шевченка”, а листи Гоголя були передані його вдовою Ніжинському історико-філологічному інституту¹⁷.

Взагалі постать владики Інокентія в українській історіографії залишається незаактуалізованою. Переважно статті, що йому присвячені, були опубліковані ще в XIX ст.¹⁸ Однак, така ситуація в науці зовсім не відповідає його ролі і місцю в історії України. Вже те, що він був близький до Максимовича – творця української націоналістичної історіографії, говорить про непересічність цієї постаті в українській історії.

¹¹ [В. Короткий,] *Вяземський Петро Андрійович*, [в:] Михайло Максимович, *Листи*, Упор. і вст. ст. В. Короткого, К. 2004, с. 83.

¹² *Ibid.*, с. 84.

¹³ Михайло Максимович, *Листи*, с. 112.

¹⁴ *Ibid.*, с. 85–105.

¹⁵ *Ibid.*, с. 128.

¹⁶ *Ibid.*, с. 232.

¹⁷ С.И. Пономарев, *Киевская старина и новизна*.

¹⁸ Див., наприклад: Н. Барсов, *Архиепископ Иннокентий Борисов по новым материалам его биографии*, Санкт-Петербург 1884; Т. Буткевич, *Иннокентий Борисов, бывший архиепископ Херсонский*, Санкт-Петербург 1887 та інші.

Попри те, що Інокентій народився за межами України, майже все його свідоме життя пов'язано з Україною. Так, вищу богословську освіту владика здобув у Київській духовній академії (1819–1823), де на нього звернув увагу митрополит Євгеній (Болховітінов). Вже 1829 р. він здобув ступінь доктора богослів'я, а наступного року був призначений ректором Київської духовної академії, власне про якого і згадує Максимович у своєму листі-спогаді. Окрім адміністративної роботи, Інокентій провадив активну науково-організаційну працю. В Києві він заснував часопис “Воскресное чтение” та провадив жваву науково-дослідну працю. За заслуги перед наукою 1830 р. вчений був обраний членом Академії Наук.

Окрім того, в історію української Церкви Інокентій увійшов як настоятель Києво-Братського монастиря, архімандрит Михайлівського Золотоверхого монастиря, єпископ Чигиринський, Володимирський, Харківський, а з лютого 1848 р. – архієпископ Херсонський і Таврійський. На останній посаді був одним з перших, хто розпочав археологічне вивчення Херсонеса.

Максимович познайомився з Інокентієм влітку 1834 р.¹⁹ на урочистому відкритті університету Св. Володимира, про що пізніше згадував у листі до Погодіна²⁰. Двох учених пов'язує довготривала дружба.

Інокентія Максимович згадує й в інших листах до друзів. Так, про останню зустріч з владикою Максимович писав Погодіну від 16 січня 1868 р.²¹ Очевидно, Максимович записав багато спогадів про Інокентія, про що промовляють його слова в листі до Погодіна: “буду продовжувати тобі мої спогади про Інокентія уривками з його невеликих листів до мене”²².

Таким чином спогади Максимовича про Тавриду, є не лише цінним джерелом з історії Криму першої половини ХІХ ст., а вагомим біографічним джерелом до життєпису як самого Максимовича, так і владика Інокентія (Борисова) та України загалом.

Вперше ці спогади були опубліковані у 1871 р. разом з “Листами про Київ”²³ і, наскільки мені відомо, не перевидавались. Враховуючи, що це джерело особового походження, має чітко виражений суб'єктивний характер, спогади подаються мовою оригіналу, за сучасним правописом та сучасною орфографією.

¹⁹ [В. Короткий,] *Інокентій (в миру – Іван Олексійович Борисов)*, [в:] Михайло Максимович, *Листи*, Упор. і вст. ст. В. Короткого, К. 2004, с. 127.

²⁰ Михайло Максимович, *Листи*, с. 229.

²¹ *Ibid.*, с. 229–231.

²² *Ibid.*, с. 232.

²³ Михайл Максимович, *Листьма о Кieve и воспоминание о Тавриде*, Санкт-Петербург 1871, с. 137–148.

Михаил Максимович

ВОСПОМИНАНИЕ О ТАВРИДЕ.

Письмо к князю Петру Андреевичу Вяземскому

Незабвенно для меня Черное море и мое плавание по его благоприятным для меня волнам. К нему часто неслись отсюда, вместе с Днестром, мои благословения и печали... Незабвенна для меня и моя вдохновительная гульба по Южному берегу Крыма, о котором вспоминаячи, я не раз говорил себе:

“Туда, туда!

Но быть ли там когда?”

К Вам некогда писал я из Москвы о моем первоначальном, несбывшемся желании быть в Крыму... Вам ныне хочу вспомнить мой первый день на том *Синем море* – “еже море словеть *Руское*”, по выражению Нестора, и мои первые странствия по благодатно-прекрасным местам достославной Тавриды.

Весною 1836 года, получив четырехмесячный отпуск из Киева, для поправления здоровья, я отправился из Одессы в Крым 28 мая на пароходе Петре-Великом. Между тем как другим пассажирам становилось дурно и худо, мне напротив того, с каждым часом, было все лучше и лучше, как будто год за годом спадал с моих труженых костей... И вспомнил я тогда моряка Матюшкина, говорившего в Москве, что для него нет большего наслаждения, как быть в открытом море, под парусами... И когда мы плыли открытым морем, я пожалел было: зачем я отказался от путешествия вокруг света, на которое некогда звали меня, как ботаника? Но – своего будущего не угадаешь, а прошедшего не вернешь, как и ветра в поле; а в украинской песне и ветер говорит могиле так:

“Ой хоч буду віять,

Не переставати,

Да вже того не одвіять,

Що має Бог дати!”

С наступлением вечера, я устроил себе ночлег в лодке, висевшей с правого боку парохода. Долго я лежал в ней, глядя на звездное небо и вслушиваясь в шумное море... “Небеса поведают славу Божию и о делах рук его вещает твердь...” И сладко заснул я, как дитя в люльке. Радостно мне было встречать первый день на море и ожидать восхода солнца. И вот – “оно выходит, как жених из брачного чертога своего, как исполин, веселясь, пробегает путь...” Господи, как мне хорошо тогда было!

Между тем пароход несся с нами по зеркальной зыби, чертя на ней пенистый след своего бега; за ним тянулась в воздухе длинная дымная кося; а мимо нас бежали уже картинные берега Тавриды; и наконец – мы стали у Ялты.

Она в то время строилась вновь, с нарочито узкими улицами; беспрестанно визжали татарские гарбы своими немазанными колесами, и гудели камни, взрывааемые порохом; пыл и духота были невыносимые после свежего дыханья на море. И я немедленно отправился в Магарач, к Паисию Сергеевичу Кайсарову²⁴, поджидавшему меня на своей даче.

Торопясь в Варшаву, к своему корпусу, он пробыл в Крыму еще около недели. С ним вместе начались мои купанья в море и прогулки по Южному берегу – сперва до Аюдага, а на другой день в другую сторону, до Мальцовой дачи. В эту вторую поездку мы посетили знаменитую южнобережную княгиню Голицыну, урожденную Всеволожскую²⁵, к которой было у меня письмо из Киева от ее сверстницы, Александры Петровны Хвостовой²⁶. Та старожитная и строгая княгиня, носившая всегда нагайку на своем поясе, имела большой авторитет и для высшего одесского круга. Под ее защиту являлась в то лето из Одессы покинутая и обиженная графом Виттом²⁷ – для него покинувшая своего мужа, графиня Собанская²⁸,

²⁴ Кайсаров Паісій Сергійович (1783–1844) – російський генерал, учасник Наполеонівських війн. У 1831 р., як командир 3-го піхотного корпусу, брав участь у придушенні польського повстання. Похований у Києво-Печерській лаврі.

²⁵ Голіцинка Ганна Сергіївна (народжена Всеволожська) (1779–1837), княгиня, письменниця. Часто мешкала у своєму кримському маєтку Корейз, а другий маєток Голіциних назвала “Новий Світ”. У Криму Г. Голіцину називали “La vieille du rocher” (“Старуха зі скелі”), сама ж вона інколи підписувалась “La vieille des monts” (“Старуха з гір”), що було перероблено в “La vieille de mon” (“Старий чорт”). Всі мандрівники по Криму обов’язково відвідували княгиню в її маєтку.

²⁶ Хвостова Олександра Петрівна (народжена Хераскова) (1768–1853), письменниця. Останні роки життя мешкала в Києві, де була головою “Київського товариства для допомоги бідним” і начальницею жіночого училища графині Левашової.

²⁷ Вітт Іван Йосипович (1781–1840), граф, генерал, один з найуспішніших російських авантюристів першої половини XIX ст. Учасник Наполеонівських воєн, з 1811 р. таємний агент Наполеона у Варшавському герцогстві, але вже в 1812 р. зрадив Наполеона і перейшов на російську службу, брав участь у формуванні Українських козацьких полків. Один з організаторів військових поселень на півдні України. Брав участь у придушенні Польського повстання 1831 р., після чого був призначений Варшавським воєнним губернатором. Після цивільного шлюбу з полькою Собанською 1832 р. знятий з посади губернатора і призначений головою суду над польськими повстанцями.

²⁸ Собанська Кароліна Розалія Текла (народжена Ржевуська) (1795–1885), одна з перших красунь Східної Європи початку XIX ст., в неї були закохані і присвятили вірші Адам Міцкевич та О. Пушкін. Була одружена зі значно старшим за неї багатим одеситом І. Собанським. В Одесі організувала власний салон, з 1821 по 1836 рр. – цивільна дружина І. Вітта. Після розриву з Вітте Собанська оселилась у маєтку Голіциної Корейз. Останні роки життя провела у Франції, де, проте, контакти з польською еміграцією були холодними, через її минулий зв’язок з Вітте.

в альбоме которой видел я стихи, некогда ей написанные Пушкиным²⁹:

“Что в имени тебе моем?...”³⁰

По отъезде Кайсарова, мой буколический досуг в Магараче делил я с поселившимися там, в домике Шуазель³¹, двумя девицами, порученными в мое знакомство профессором Розбергом, при отплытии нашем из Одессы. То были: дочь варшавского профессора Андрея Снядецкого³², болевшая сердцем, и ее смиренная спутница, Пелагия Имхарт³³, сбиравшаяся описывать свое путешествие.

Но у меня в виду был желаннейший и со дня на день ожидаемый спутник – мой возлюбленный ректор Киевской академии, *архимандрит Иннокентий*³⁴. Первое посещение Крыма будущим святителем и достопамятным подвижником *Таврическим* еще неизвестно, кажется, в биографических о нем воспоминаниях; а потому я опишу Вам его подробно, насколько оно сохранилось в моей памяти.

Иннокентий прибыл из Одессы в Крым 12-го июня, в день Онуфрия Великого, во имя коего любили некогда на Руси Киевской основывать скиты и пустыни, о них же давно и память исчезла. Предъуведомленный о прибытии его в тот день, я дожидался в Ялте; и когда пароход приближался уже к якорному месту, я поспешил туда на баркасе. Видел я издали, что кто-то в круглой священнической шляпе, сидел неподвижно, сложа обе руки на борт и положи на них голову; а когда останавливались, как будто ко мне улыбнулся.

Но я узнал в нем Иннокентия только тогда, когда его первого стали спускать ко мне с парохода: он был – как с креста снятый, и пришел в себя, когда уже высадились на берег. Тогда он, вздохнувши, обнял меня

²⁹ Пушкін Олександр Сергійович (1799–1837), російський поет, письменник. У 1820-х рр. був засланий в Україну, де проживав у Криму, Києві, Одесі та інших українських містах. В Одесі захопився К. Собаньською, якій присвятив низку своїх поезій. Одружений з Н. Гончаровою, з роду гетьмана П. Дорошенка.

³⁰ Вірш вписано 5 січня 1830 р.

³¹ Ймовірно дачні будинки Шуазель-Гуфье Софії (народженої графині Тізенгаузен) (1790–1878), фрейліни при дворі Олександра I, однієї з перших литовських жінок-письменниць, у літературі також відомі її мемуари.

³² Снядецький Анджей (1768–1838), лікар, біолог, хімік, професор Варшавського університету. Вважається родоначальником польської хімії. Автор першої монографії з біохімії “Теорія органічних речовин”. Пропагував діету, гігієну та фізичне виховання в школах.

³³ Особу встановити не вдалося.

³⁴ Інокентій Херсонський (у миру Іван Олексійович Борисов) (1800–1857), єпископ, з 1848 р. архієпископ Херсонський і Таврійський, з 1836 р. член Російської Академії Наук, з 1856 р. – член Святійшого Синоду. Випускник Київської Духовної академії (1823), доктор богослов'я (1829). З 27 серпня 1830 р. – ректор і професор богослів'я Київської Духовної академії.

и говорил: “Благодарю Вас... Я увидел Вас, как моего хранителя... Ах, какие страдания испытал я... Теперь я знаю разлучение души с телом”. Вот первые слова его в Крыму, крепко запечатленные в моей памяти! А помещение его было – в крайнем с берега гостинном домике. Там, когда напились чаю, я оставил его в покое, с бывшим при нем келейником. Страдание его морскою болезнью было так велико, что он не захотел уже возвращаться на пароходе, и того же дня написал в Одессу, чтобы оставленный там его экипаж выслали в Херсон.

На другой день, в одиннадцатом часу *утра* я нашел его уже бодрствующего и беседующего с собравшимися у него крымскими священниками. Под тяжелым впечатлением неприязненного к нему Черного моря, не показалась ему сначала и красота Южного берега Крыма. Глядя на Ялы, ушедшие там от моря дальше и выше, чем в других местах, и ставшие картинным полукругом, он говорил: “да эти горы немногим чем выше наших киевских!” Вечером однако же он с большим удовольствием гулял со мною по Магарачу, где мы и заночевали. Но и тут случилась неудача. В новоизбранном для нашего помещения домике оказалось многочисленное собрание домашних насекомых. (А в описании Таврической области Карла Габлица было сказано, что они “нигде еще в домах не усмотрены”). Не могли заснуть целую ночь, мы на рассвете перебрались на прежнюю квартиру в Ялте.

С наступлением прекраснейшего утра в тот третий день, в *воскресенье*, Иннокентий не только примирился с Крымом, но и полюбил его.

Мы отправились в Массандру, отличавшуюся от других южнобережных дач своею роскошною травною зеленью и безыскусственною сельскою красотою. Там Иннокентий молился у обедни, в небольшой церкви, поставленной над самим истоком светловодного ручья.

Отдохнувши достаточно после обеда в Ялте, мы собрались на прогулку в горы, наметив себе пределом главную вершину, называемую Лапата. Мой проводник-татарин, ежедневно приходивший ко мне с своим конем, явился теперь с двумя. Я предложил Иннокентию садиться на коня, изведенного мною, в седло, оставленное Кайсаровым. “Какой же я всадник”, – говорил он, смеясь. “Отличный будете, – сказал я: думайте, что это жребя ослие, и восседайте!” И когда уже трогались в ход, молодой келейник с удивлением глядел на своего отца ректора, и усмехался.

Не знаю, кто бы мог оставаться равнодушным, проезжая в первый раз по той благодатной полосе Южного берега, где под открытым небом растут – смоковница и масличина, лавр и кипарис, айва и гранат, не говоря

уже о многообразных виноградных лозах и о прочем богатстве растительной жизни. Любитель садов и природы, Иннокентий был в восхищении.

Солнце склонялось к западу, когда мы стали избираться, пробитою зигзагами дорогою, на другую, крутогорную полосу, поросшую таврической сосною. С ее легким, бальзамическим паром сливалось прохладное веянье с моря и ходило между дерев тихим, таинственным шорохом... Когда мы остановились там для отдыха, Иннокентий, положив руку на свою иногда болящую грудь, говорил с умилением: “Господи, не забуду никогда этого дыхания!”

Приспела и верхняя, горнокаменная полоса, на которой не было уже дерев, а только низкорослая трава и мох, да кое-где мелкий кустарник. Там приходилось нам продвигаться вверх иногда по самому краю стремнин, над глубокою пропастью. Привычные кони ступали осторожно, как-бы пробуя сперва копытом, надежно ли в том месте. Два раза мимо нас промчались, будто по воздуху, дикие козы. По мере восхождения нашего и море, казалось, поднимается на уровень с нами. А когда мы были у самой вершины, навстречу нам оттуда появилось светло-туманное облако. Когда же, взойдя ускоренно наверх, мы сидели уже на скале отдыхая, все облако спустилось вниз и – прогремел под нами гром... Иннокентий, в трепетном восторге, крестился, и радовался этим неожиданным явлениям. Между тем, как прогремевшее под нами облако было уже далеко над морем, настигло и другое, кропившее нас тихим, теплым дождем. Мы нашли впадину под тою скалою, и сидя в ней, готовились уже там заночевать; но через полчаса прояснилось на небе, и полная луна осветила нам пройденный путь, и показала в новой красе бывшую перед нами чудесную картину.

Тогда мы начали свой возвратный путь – пешком и ползком, вслед за татариним, сводившим потихоньку своих коней; и когда были недалеко уже от соснового бора, там запылал огонь и раздались протяжные крики. То были греки балаклавской роты, работавшие новую горную дорогу и ставшие на ночлег, – как узнали мы, подойдя к ним. Вместе с ними и мы приотдохнули, подсевши к огню; когда же они принялись за свою вечерю, и мы подживились ею немножко: ибо предполагая возвратиться к заходу солнца, мы запаслись только десятком апельсинов. Спускаясь мало по малу по тем же местам, и любуясь ими заново, при озарении лунном, мы воротились в Ялту к двум часам по полуночи.

Обогащенные впечатлениями, мы остались без сна, и в десять часов отправились на тележке в Алупку, где была спокойная гостинница,

отдельно стоявшая на холме и содержимая прежним поваром графа Воронцова³⁵, находившимся при нем во всех походах его, до окончания войны с Бонапартом. Обновив силы наши послеобеденным сном, мы с удовольствием ходили по верхней половине знаменитой дачи. Иннокентию там не показалось только то, что был уже на половину отделан великолепный зеленокаменный дворец, красовалась уже новая золотоверхая мечеть, а православной церкви не было еще и заложено. Приятно было среди прогулки посидеть у того маленького светловодного прудка, который устроен на каменной скале, и окружен, как венком, розовыми кустами. Там Иннокентия долго занимали золотые рыбки, гулявшие по каменному дну... Но внезапный сильный ветер прогнал нас оттуда. С балкона гостинницы смотрели мы на смутное зрелище, которое Иннокентий называл “проявлением бурного духа”.

Вы помните гору Айпетри, которая стоит, как неуклюжий великан, при въезде в Алупку, и служит ей своею макушкою вместо ледника. Половина той горы в незапамятное время откололась во всю длину и, упав к морю, наложила собой мыс Айтодор. Вот, при вершине Айпетре, часу в пятом пополудни, показалась черная туча. Оставаясь там около двух часов все в том же своем виде, она разражалась не громом и молнией, и не дождем, а только неистовою сухою бурею, потемнявшею воздух возметаемым ею прахом и несметным множеством древесных листьев и ветвей, безжалостно ею срываемых. Когда исчезла тучка – и буря утихла, только на море продолжалось сильное волнение. Мы возобновили нашу прогулку, и видели печальное крушение, претерпенное Флорою и Помоною³⁶. Сойдя на прибрежную скалу, мы долго смотрели на бушующее море. Передовые волны его с воем и ревом кидались на скалу, как-бы желая поглотить нас; но досягали только до половины ее и падали с шумом.

На другой день, после спокойного ночлега в гостиннице, мы совершили приятнейшую прогулку по Ориандам, где южнобережная таврическая природа является в полной своей красе и роскоши. Там внимание моего дорогого спутника прежде всего остановила собою, в верхней или виттовой Орианде, отдельно стоящая каменная горка, на которой тогда был новый золоченый шар с крестом, а в давнее время – монастырек или

---

³⁵ Воронцов Михайло Семенович (1782–1856), граф, з 1845 р. князь, російський державний діяч. Протягом 1823–1844 рр. – новоросійський і бесарабський генерал-губернатор. Засновник Алупкінського палацу в Криму.

³⁶ Традиційне для романтизму звернення до античної мітології. Флора – ім'я римської богині квітів і весняного цвітіння. Вживається в значенні сукупності рослин на певній території. Помона – римська богиня садових фруктів і достатку, дружина Вертумна.

скиток греческий. Мы всходили на нее, и долго любовались ненаглядною ее окрестностью. Иннокентий говорил, что та горка представляет собою кафедру в великолепном храме природы.

Весь следующий пасмурный день он провел в Ялте, занявшись делами своей училищной визитации и письмами.

А в седьмой день, *18-го июня*, мы простились – до свидания в Киеве. Он уехал в Симферополь, а оттуда в Херсон. На этом дне кончаю и мое нынешнее воспоминание о Тавриде.

Ровно полжизни моей прошло с той поры, как я благоденствовал на Южном берегу Крыма. Тогда мне был 32-й, ныне 64-й год. Но не прошло еще ни желание, ни упование мое побывать и погулять там вторично. И для меня стали заветными слова поэта, Вами в первый раз объявленные изданием “Бахчисарайского фонтана”:

“Приду на склон приморских гор,
Воспоминаний тайных полный,
И вновь Таврические волны
Обрадуют мой жадный взор”.

Простите!

Михаил Максимович.

24 марта 1868 г.
Михайлова-Гора,
Золотоношского уезда.

Публікація Дмитра Гордієнка